

Сергій КУРДЮК

доктор філософії

Науково-дослідний центр Збройних Сил України
“Державний океанаріум” Інституту Військово-
Морських Сил Національного університету
“Одеська морська академія” (Одеса, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3165-4571>

Електронна пошта: serega15507@ukr.net

Андрій БІЛЮГА

доктор філософії

Національний університет оборони України
(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9071-4442>

Електронна пошта: andreibeluga@gmail.com

Артем ФІЛИПЕНКО

Науково-дослідний центр Збройних Сил України
“Державний океанаріум” Інституту Військово-
Морських Сил Національного університету
“Одеська морська академія” (Одеса, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8283-5313>

Електронна пошта: fylypenko.niss@gmail.com

**ДІЯЛЬНІСТЬ ЧОРНОМОРСЬКОЇ ГРУПИ
ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У 2001–2014 рр.**

У статті висвітлено діяльність Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва (BLACKSEAFOR), що була однією з унікальних регіональних безпекових ініціатив та передбачала взаємодію військово-морських сил країн Чорноморського регіону. З 2001 по 2013 р. кораблі Військово-Морських Сил Збройних Сил України брали участь у навчаннях BLACKSEAFOR та набували спроможностей у діях коаліційних морських угруповань. У статті висвітлено обставини, за яких Туреччина виступила з ініціативою створення BLACKSEAFOR. Визначено, що попри певні досягнення у розвитку взаємодії між військово-морськими силами та зміцнення довіри між державами Чорноморського регіону, на діяльність BLACKSEAFOR вплинула різна спрямованість зовнішньо-політичних стратегій країн-учасниць. Значну роль у проведенні безпекових заходів відіграла агресивна політика російської федерації, яка обрала курс на мілітаризацію та відновлення сфер впливу у Чорноморському регіоні. Агресія росії проти Грузії у 2008 р. та її участь у збройному конфлікті на Сході України з 2014 р. підірвали основи військово-морського співробітництва, на яких була побудована BLACKSEAFOR, та унеможливили у стратегічній перспективі створення повноцінної структури, що несе б відповідальність за безпеку у Чорноморському регіоні.

Ключові слова: BLACKSEAFOR, Black Sea Harmony, Військово-Морські Сили Збройних Сил України, Чорноморський регіон, Туреччина, російська агресія, російсько-грузинська війна, російсько-українська війна.

Постановка проблеми. У 2014 р. російська агресія проти України перетворила Чорноморський регіон на зону нестабільності та конфронтації, а з початком широкомасштабного вторгнення Чорне та Азовське моря вперше після завершення Другої світової війни стали безпосередньою ареною бойових дій. Одним із наслідків російської агресії стало зупинення реалізації проєктів та ініціатив, спрямованих на розвиток економічного та безпекового співробітництва між країнами Чорноморського регіону.

24 лютого 2023 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про вихід з Угоди про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва» (Про вихід з Угоди про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва. 2023). Згідно з Законом з 1 жовтня 2024 р. Україна виходила з зазначеної Угоди і припиняла свою діяльність у рамках Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва (далі – BLACKSEAFOR). Тим самим було офіційно завершено участь України в одній із амбітних ініціатив із військово-морського співробітництва у Чорноморському регіоні. Де-факто ж участь України у BLACKSEAFOR припинилася з початком російської агресії проти України у 2014 році.

Участь України у BLACKSEAFOR є сторінкою історії Військово-Морських Сил Збройних Сил України, що потребує дослідження та висвітлення, адже протягом 13 років українські військові кораблі брали участь у спільних навчаннях BLACKSEAFOR, тим самим піднімаючи імідж України на міжнародній арені. Крім того, наша країна брала участь у інших безпекових ініціативах на Чорному морі, зокрема операції Black Sea Harmony. Відповідно, історія BLACKSEAFOR представляє собою інтерес, з одного боку, як приклад взаємодії між військово-морськими силами країн Чорноморського регіону, з іншого – служить підтвердженням деструктивної політики російської федерації, спрямованої на встановлення домінування в зазначеному регіоні.

Аналіз джерел та публікацій. Протягом усього періоду існування BLACKSEAFOR її діяльність привертала увагу експертів у сфері безпеки. Враховуючи той факт, що створення BLACKSEAFOR було турецькою ініціативою, відповідний інтерес до зазначеної теми виявили турецькі дослідники. Зокрема, можна відзначити публікації М. Айдина (Aydin, M. 2009), О. Бабаоглу (Babaoglu, O. 2004), О. Оздамара (Özdamar, Ö. 2010), Ш. Кіра (Kir, Ş.

2005), Ф. Озбая (Озбай, Ф. 2011), Б. Караденіза (Karadeniz, B. 2007), які аналізують безпекову ситуацію у Чорноморському регіоні крізь призму турецьких національних інтересів і обґрунтовують необхідність функціонування регіональної системи безпеки.

Ролі BLACKSEAFOR як чинника безпеки у Чорноморському регіоні були присвячені публікації українських дослідників В. Шишкіної (Шишкіна, В. 2006), В. Українця (Українець, В. 2018), Г. Шелест (Shelest, H. 2016), Л. Шишко (Shyshko, L. 2015), П. Богуцького (Богуцький, П. 2021). Науковці акцентують увагу на передумовах створення BLACKSEAFOR та значенні цієї ініціативи для України. Варто зазначити, що частина цих досліджень опублікована після початку російської агресії, і в них BLACKSEAFOR оцінена вже з урахуванням її наслідків. Більшість публікацій присвячені саме безпековим аспектам діяльності BLACKSEAFOR, зокрема перспективності та доцільності такої форми співробітництва країн Чорноморського регіону.

Метою статті є дослідження історії створення та діяльності BLACKSEAFOR як інструменту співробітництва країн Чорноморського регіону та забезпечення регіональної безпеки.

Викладення основного матеріалу. Після завершення Другої світової війни Чорне море залишалося зоною протистояння двох військово-політичних блоків: Північноатлантичного альянсу та Організації Варшавського Договору. Водночас, Азовське море і більша частина Чорного моря перебували під контролем Радянського Союзу та його сателітів, зокрема Румунії та Болгарії. Розпад СРСР, поява у Чорноморському регіоні нових незалежних держав та припинення існування ОВД на початку 1990-х років зумовили підняття питання щодо забезпечення регіональної безпеки прибережними країнами.

Як зазначав турецький дослідник О. Оздамар, поточну динаміку безпеки у регіоні сформува-ли дві події: розпад Радянського Союзу, поява «нових гравців» у 1991 р. та терористичні атаки 11 вересня 2001 року. Це призвело до посилення стратегічних інтересів США у регіоні та подальшого поширення їх сфер впливу над Афганістаном, Центральною Азією і Близьким Сходом. «Завершення холодної війни вперше зробило Чорноморський регіон відкритим для зовнішнього впливу. Посилення американського впливу вперше у сучасній історії зробило Чорне море ареною політики великих держав» (Özdamar, Ö. 2010, p. 342).

Процеси, що супроводжували створення нових незалежних держав після розвалу Радянського Союзу, перетворили регіон на зону політичної турбулентності. В регіоні виникла низка локальних конфліктів (придністровський конфлікт у Республіці Молдова, конфлікти в Абхазії та Південній Осетії на території Грузії, вірмено-азербайджанська війна за Нагорний Карабах, війна чеченського народу за незалежність від російської федерації), що негативно впливали на безпекову ситуацію. Значення регіону від регіонального до глобального масштабу зросло після терористичних актів, здійснених Аль-Каїдою 11 вересня 2001 року. Це значно підвищило інтерес США та НАТО до географічно наближених регіонів Центральної Азії та Близького Сходу. Крім того, Туреччина завдяки своєму географічному розташуванню почала відігравати значну роль у забезпеченні транзиту енергоносіїв із регіону Каспійського моря (Азербайджан, Казахстан та Туркменістан) та російської федерації в Європу.

Зазначені чинники разом зі стабільною позитивною економічною динамікою наприкінці ХХ ст. зумовили зростання зовнішньополітичних амбіцій Туреччини та розширення сфери її геополітичних інтересів. Анкара почала претендувати на регіональне лідерство, зокрема у Чорноморському регіоні. 25 червня 1992 р. було створено Організацію Чорноморського економічного співробітництва (далі – ОЧЕС), до якої увійшли, крім шести прибережних держав (Туреччини, Болгарії, Румунії, України, російської федерації, Грузії), і країни так званого «Великого Чорноморського регіону» – Азербайджан, Вірменія, Греція, Республіка Молдова, Сербія, Албанія (Статут Організації Чорноморського економічного співробітництва. 1999). Разом з тим, виникла потреба співробітництва країн Чорноморського регіону і в інших сферах, зокрема безпековій. Провідна роль Анкари у питаннях безпеки значною мірою зумовлена наявністю в її розпорядженні такого важливого інструменту, як Конвенція Монтре 1936 р., що дає змогу Туреччині регулювати режим Чорноморських проток.

У 1993 р. Україна висунула ініціативу щодо розроблення та впровадження багатосторонньої домовленості політичного характеру, спрямованої на зміцнення довіри і безпеки у військово-морській галузі між причорноморськими державами – Україною, Болгарією, Грузією, росією, Румунією й Туреччиною (Шишкіна, В. 2006, с. 66).

Утім, на практиці була реалізована саме турецька ініціатива. Пропозиція Анкари щодо створення багатонаціональної військово-морської оперативної миротворчої групи була ініційована Туреччиною на другій зустрічі Комітету командувачів військово-морських сил Чорного моря (CBSN), що відбулася у Варні (Болгарія) у 1998 році (BLACKSEAFOR. 2004). 28 червня 2000 р. в Анкарі було підписано лист про наміри щодо її створення.

Урочиста церемонія підписання Угоди про створення Чорноморської групи військово-морського співробітництва і шести додатків до неї відбулася у Стамбулі 2 квітня 2001 року. В ній взяли участь міністр закордонних справ Туреччини Ісмаїл Джем, міністр закордонних справ Грузії Іраклій Менагарішвілі, перший заступник міністра закордонних справ України Юрій Сергєєв, перший заступник міністра закордонних справ російської федерації Алексей Авдєєв, державний секретар Міністерства закордонних справ Румунії Міхня Моток, а також командувачі військово-морських сил Туреччини Ільхамі Ерділь та Болгарії Петр Панчев.

Відповідно до підписаної Угоди BLACKSEAFOR створювалася «з метою сприяння подальшому зміцненню дружби, добросусідських відносин та взаємної довіри між причорноморськими державами, а також для зміцнення миру та стабільності в регіоні шляхом поглиблення співробітництва і взаємодії між військово-морськими силами» (Угода про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва. 2003).

Було визначено, що до складу BLACKSEAFOR увійдуть винятково підрозділи військово-морських сил, без участі підрозділів військово-повітряних та сухопутних компонентів, які, втім, могли надавати підтримку у разі потреби. BLACKSEAFOR передбачала виконання таких завдань, як: пошуково-рятувальні операції (SAR), операції з надання гуманітарної допомоги (HA), операції з розмінування (MCM), захист навколишнього природного середовища; візити доброї волі, а також будь-які інші завдання, погоджені між дружніми сторонами (Угода про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва. 2003).

Передбачалося, що BLACKSEAFOR складатиметься зі щонайменше 4–6 кораблів-учасників коаліції, зокрема корабля управління. Основними класами військових кораблів, що могли виділятися для потреб BLACKSEAFOR, були: фрегат/ес-

мінець, корвет/патрульний катер, мінний тральщик, кораблі-амфібії, допоміжні кораблі та судна.

Прийняття рішень із політичних питань передбачалося під час зустрічей міністрів закордонних справ або міністрів оборони, у разі необхідності – їх повноважних представників. Зона діяльності BLACKSEAFOR поширювалася на Чорноморський регіон, але за необхідності кораблі могли залучати в іншій зоні виконання завдань. Такі рішення приймали шляхом консенсусу.

Керівництво BLACKSEAFOR здійснював Комітет Командувачів військово-морських сил на Чорному морі (BSNC), що затверджував кандидатури Командувача Групою (COMBLACKSEAFOR), Начальника штабу BLACKSEAFOR (COS) та членів штабу, схвалював програми діяльності BLACKSEAFOR на поточний рік, здійснював планування, координацію та виконання заходів на наступний рік. Також Комітет організував підготовку особового складу BLACKSEAFOR для налагодження взаємодії, відстежував стан співробітництва учасників Групи та надавав рекомендації щодо удосконалення її структури і діяльності тощо (Угода про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва. 2003).

Очоловав BLACKSEAFOR командувач у званні контр-адмірала або капітана першого рангу, кандидатуру якого затверджував BSNC (Угода про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва. 2003). Командувач BLACKSEAFOR у своєму підпорядкуванні мав багатонаціональний штаб (COS). Посаду начальника штабу, зазвичай, обіймав представник країни, наступної у списку після тієї, з якої призначали Командувача. Термін повноважень обох посадових осіб складав рік.

Для виконання адміністративних функцій, пов'язаних із діяльністю BSNC, створили Секретаріат Комітету Командувачів ВМС на Чорному морі, діяльність якого забезпечувала сторона, яка брала на себе управлінські функції (Угода про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва. 2003).

Основною формою дій BLACKSEAFOR було проведення спільних навчань (активацій). Усього з 2001 по 2013 рр. було проведено 21 спільний захід BLACKSEAFOR. З 2001 по 2007 рр. навчання проводили один раз на рік, починаючи з 2008 року – два рази на рік, переважно у квітні та серпні. Тривалість навчань – від 18 до 22 діб.

Україна очолювала командування BLACKSEAFOR п'ять разів. Найбільше у нав-

чаннях брали участь корабель управління U510 «Славутич» (13 разів), тральщик U311 «Черкаси» (5 разів), корвет U206 «Вінниця», корвет U209 «Тернопіль» та середній десантний корабель U401 «Кіровоград». Протягом навчань особовий склад виконував завдання, передбачені організаціями навчань на морі.

Як приклад можна навести навчання під керівництвом України у період 9–27 квітня 2010 року. Управлінські функції були покладені на корабель управління ВМС ЗС України «Славутич» під командуванням капітана 2 рангу Максима Кіріакіди. За сценарієм стримування конфліктної ситуації, крайнський, болгарський та російський кораблі імітували кораблі терористичного угруповання. Корабель управління «Славутич» перебував під прикриттям фрегата військово-морських сил Болгарії «Верни» та великого десантного корабля Чорноморського флоту російської федерації «Цезарь Куников». Разом з тим, фрегат військово-морських сил Туреччини «Yildirim» та корвет військово-морських сил Румунії «Contre Admiral Noşia Macelariu» виконували завдання із прориву охорони терористичних підрозділів, зупинки суден противника та їх огляд, а у разі необхідності – затримання підозрілих осіб. Під час активної фази учасники навчань відпрацювали епізод відбиття повітряних атак умовного противника, роль якого імітували два винищувачі F-16 військово-повітряних сил Туреччини, завдання з тактичного маневрування у складі з'єднання, спостереження за цивільними судами, дозаправку на ходу паливом, тренування з подання сигналів: за допомогою прапорів – вдень та світлових засобів – уночі. Спільно з фрегатом військово-морських сил Туреччини «Gaziantep» кораблі-члени BLACKSEAFOR здійснили пошуково-рятувальну операцію з порятунку людини, яка зникла внаслідок стихійного лиха. Також було проведено спеціальні тренування із залученням палубного вертольоту турецького фрегату (В ході учень Blackseafor учасники отработали... 2010).

Окрім зазначених тренувань, учасники навчань здійснювали контроль за надводною обстановкою, вели спостереження за цивільними суднами та літаками, перехоплювали та переслідували судна, що порушували загальноприйняті правила судноплавства або підозрювалися в незаконних діях, організували візуальний та радіозв'язок, проводили спільні дії при плаванні в ордерах (різних бойових порядках), тралення мін, взаємодіяли при техногенних або стихійних надзвичайних ситуаціях на морі, проводили по-

шуково-рятувальні дії на морі, протидіяли екологічним загрозам тощо.

Поряд із військово-морським співробітництвом набула розвитку політична діяльність країн-учасниць у рамках BLACKSEAFOR. 19 січня 2004 р. на запрошення Туреччини в Анкарі відбулися перші політичні консультації BLACKSEAFOR на рівні представників міністерств закордонних справ. За результатами зустрічі було ухвалено комюніке, в якому учасники підтвердили своє спільне розуміння того, що безпека у Чорному морі має першочергове значення для прибережних держав, вони мають нести основну відповідальність за підтримку миру та стабільності в регіоні залученням спільних ресурсів і можливостей. Країни підкреслили, що BLACKSEAFOR стала інструментом досягнення воєнно-політичних завдань, що відповідають її меті. У цьому контексті представники країн-учасниць визнали, що Чорноморський простір необхідно захистити від таких загроз і викликів, як тероризм, організована злочинність, незаконна торгівля та розповсюдження зброї масового знищення (BLACKSEAFOR. 2004).

7 липня 2004 р. у Москві відбулася зустріч спеціальних представників міністерств закордонних справ на рівні заступників міністрів держав-учасниць Угоди BLACKSEAFOR. Результатом її стало прийняття рішення про створення спеціальної Групи експертів високого рівня (далі – Група, ГЕВР) для розроблення принципів і умов діяльності BLACKSEAFOR із метою запобігання тероризму, незаконному обігу зброї масового знищення, її засобів доставки та супутніх матеріалів. Група провела перше засідання в Анкарі 29–30 листопада 2004 року.

31 березня 2005 р. члени Групи провели зустріч у Києві, де дійшли згоди, що підтримка миру та безпеки у Чорному морі є відповідальністю прибережних країн-учасниць BLACKSEAFOR. За результатами зустрічі було ухвалено звіт «Принципи та умови застосування BLACKSEAFOR у разі загрози проявам тероризму та незаконному обігу зброї масового знищення, а також засобів її доставки та супутніх матеріалів» і додаток до нього «Оцінка морських ризиків у Чорному морі» (BLACKSEAFOR. 2004).

15 грудня 2005 р. на черговій зустрічі спеціальних представників у Тбілісі було затверджено «Правові аспекти завдання BLACKSEAFOR щодо запобігання тероризму та розповсюдженню зброї масового знищення, а також засобів її доставки». Під час переговорів BSNC поставили

завдання провести морські навчання, спрямовані на підвищення оперативної сумісності. 15 грудня 2006 р. за ініціативи Туреччини відбулося засідання ГЕВР у Стамбулі, результатом якого стала «Підконцепція операцій щодо протидії BLACKSEAFOR новим викликам та загрозам». Наступне засідання ГЕВР провели у Бухаресті після трьохрічної перерви, наприкінці вересня 2009 року.

Для забезпечення антитерористичної безпеки у Чорноморському регіоні 1 березня 2004 р. Туреччина розпочала операцію Black Sea Harmony (далі – OBSH). Військові експерти порівнювали її із операцією НАТО «Active Endeavour» («Активні зусилля»), що у той час проводилася у Середземному морі для попередження і боротьби із морським тероризмом. Розвідувальні дані OBSH передавали протягом 24 годин до штаб-квартири НАТО в Неаполі, для чого у м. Ереґлі (Туреччина) було створено Центр обробки даних та координації дій морських підрозділів (Karadeniz, В. 2007, р. 110). До основних завдань операції належали:

- присутність військово-морських сил причорноморських країн-учасниць операції у своїх територіальних водах та виключній морській економічній зоні;
- обмін інформацією, зокрема конфіденційною, щодо суб'єктів морських перевезень у зоні відповідальності прибережних країн;
- контроль переміщення та обшук морських суден, що підозрювалися у незаконній діяльності.

Операція не передбачала силових заходів з боку військових кораблів держав-учасниць операції по відношенню до підозрілих суден, разом з тим, проведення огляду у виключній морській економічній зоні цих держав відбувалося за згодою капітана судна (Українець, В. 2018, с. 69–70).

На початковій стадії операція проводилася на національному рівні, згодом Туреччина запросила до участі інші чорноморські країни. У 2006 р. до операції приєдналася російська федерація.

17 січня 2007 р. Міністерство оборони України та генеральний штаб Турецької Республіки підписали Протокол про співробітництво з питань обміну інформацією в рамках операції OBSH, що набув чинності 25 травня 2007 року. Обмін інформацією здійснювався через постійний координаційний центр OBSH у м. Ереґлі і штаб Командування Військово-Морських Сил Збройних Сил України у м. Севастополь (Протокол між Міністерством оборони України та Генеральним штабом... 2007).

Аналізуючи завдання, що виконували підрозділи під час проведення OBSH та BLACKSEAFOR, стало очевидним, що вони дублювали одне одного. Частина експертів схилилися до думки про необхідність об'єднання зусиль та можливостей цих двох ініціатив, проте, практичних кроків зроблено не було (Shelest, Н. 2016, р. 56).

Поряд із досягненнями BLACKSEAFOR у проведенні досить результативних спільних навчань та покращенні взаємосумісності військово-морських сил країн-членів, дедалі більше проявлялися розбіжності у їх баченні цього проєкту. Так, росія була учасником трьох збройних конфліктів у країнах Чорноморського регіону (придністровський, грузино-абхазський та грузино-осетинський), що у період створення BLACKSEAFOR знаходилися в «замороженому» стані. Тривалий час ці конфлікти вважалися суто внутрішніми, хоча безпосередня військова та політична підтримка з боку російської федерації сприяла успіху сепаратистських рухів у Грузії та Молдові і саме військова присутність росії забезпечувала активність сепаратистських режимів в Абхазії, Цхинвальському районі Грузії та Придністровському регіоні Республіки Молдова.

На діяльність BLACKSEAFOR також вплинула різноспрямованість зовнішньополітичних пріоритетів прибережних чорноморських держав, що не дало змоги створити єдиний інтеграційний механізм у сфері військової безпеки Чорноморського регіону. Туреччина розглядала BLACKSEAFOR як можливість ствердити регіональне лідерство у сфері безпеки (так само, як ОЧЕС розглядалася як інструмент збільшення впливу в економічній сфері).

Румунія та Болгарія обрали курс на приєднання до Північноатлантичного Альянсу та ЄС, хоча при цьому політика Болгарії по відношенню до росії залишалася у цілому лояльною. У 2004 р. обидві країни приєдналися до НАТО, а у 2007 р. – до ЄС, посиливши присутність цих двох об'єднань у BLACKSEAFOR. Утім, тривалий час НАТО не мала визначеної стратегії по відношенню до Чорноморського регіону.

Російська федерація розглядала участь у BLACKSEAFOR як можливість розвивати відносини з Туреччиною на противагу відносинам Анкари зі США, ЄС та НАТО. Намір Туреччини створити систему регіональної безпеки росія сприймала також як можливість зменшення впливу США та НАТО у Чорноморському регіоні.

Як зазначила Г. Шелест, «погляди Туреччини на морську безпеку в Чорноморському регіоні

протягом багатьох років були набагато ближчими до росії, ніж Сполучених Штатів. Анкара, по суті, розглядала Чорне море як «турецьке озеро» і виступала проти розширення військової присутності НАТО та США» (Shelest, Н. 2016, р. 57).

Україні участь у BLACKSEAFOR давала можливість розвивати відносини з НАТО, зокрема взаємосумісність із військово-морськими силами чорноморських країн-членів НАТО, навіть за умов відсутності членства у Північноатлантичному Альянсі. Водночас, політична складова участі України у BLACKSEAFOR значною мірою залежала від зовнішньополітичного курсу країни. Якщо під час президентства Віктора Ющенка (2005–2010 рр.) увага приділялася співробітництву з НАТО, то з приходом до влади проросійського Віктора Януковича (2010–2014 рр.) акцент змістився у бік регіональної системи безпеки, що, у свою чергу, більше влаштовувало російську федерацію.

Участь кораблів ВМС ЗС України у BLACKSEAFOR, крім політичного, мала й практичне значення. Відповідно до положень Доктрини Військово-Морських Сил Збройних Сил України, застосування підрозділів України у BLACKSEAFOR та відпрацювання заходів із виконання завдань на морі «надало можливість розвивати мистецтво управління багатонаціональними силами в морі, їх застосування під час виконання таких завдань, як захист (контроль) судноплавства; ведення пошуку та порятунку на морі; боротьба з мінною загрозою; надання гуманітарної допомоги; захист навколишнього середовища та ін.» (Доктрина Військово-Морські Сили Збройних Сил України. 2021).

Становлення та перші кроки BLACKSEAFOR співпали із суттєвими змінами у зовнішній політиці російської федерації, зокрема у Чорноморському регіоні. Восени 2003 р. виник конфлікт, викликаний намаганням російської сторони побудувати у Керченській протоці дамбу до українського острова Тузла. Певним наслідком конфлікту стало підписання 24 грудня 2003 р. Україною та росією Договору про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки. Згідно з ним було визнано, що Азовське море і Керченські протоки «історично є внутрішніми водами України і російської федерації», а торговельні судна, військові кораблі і інші державні судна під прапором України або російської федерації, що експлуатуються в некомерційних цілях, «користуються в Азовському морі та Керченській протоці свободою судноплавства» (Договір між

Україною та Російською Федерацією про співробітництво... 2004).

У 2005 р. уряд російської федерації затвердив федеральну програму «Створення системи базування Чорноморського флоту рф на території російської федерації у 2005–2020 роках». На її втілення було передбачено близько 92 млрд руб. (понад \$3 млрд). Відповідно до програми розпочалося широкомасштабне будівництво військово-морської бази у Новоросійську.

Випробуванням для BLACKSEAFOR стала війна російської федерації проти Грузії у серпні 2008 року. Внаслідок російського нападу грузинські військово-морські сили зазнали серйозних втрат: підрозділи збройних сил російської федерації знищили один катер, ще чотири потопили під час захоплення порту Поті. Росія визнала «незалежність» Абхазії та Південної Осетії, створивши там відповідно 7-му та 4-ту військові бази. Грузія відкликала свої сили із BLACKSEAFOR, і лише під час шістнадцятої активації у квітні 2011 р. сторожовий катер «Sukhumi» узяв участь у параді з нагоди 10-ї річниці Групи.

Під час російсько-грузинської війни Туреччина відмовилася допустити у Чорне море два госпітальних кораблі ВМС США USNS Comfort та USNS Mercy через Дарданелли із гуманітарною допомогою для Грузії, оскільки їх тоннаж перевищував допустимі межі для іноземних військових кораблів, визначених Конвенцією Монтре (Shelest, Н. 2016, р. 58). Як зазначав турецький дослідник Ф. Озбай, «висловлена Туреччиною позиція щодо появи у Чорному морі кораблів НАТО та США під приводом надання допомоги Грузії, значною мірою перешкодила порушенню балансу сил у районі Чорного моря та проток, у яких росія відчуває свою вразливість» (Озбай, Ф. 2011, с. 81).

Після російсько-грузинської війни російська федерація обрала курс на переоснащення своїх збройних сил і, у першу чергу, військово-морського флоту. У 2010 р. було ухвалено російську державну програму розвитку озброєнь на 2011–2022 рр. із обсягом фінансування 19 трлн рублів. 25 % із цих витрат припадало на військово-морський флот, для якого передбачалося побудувати нові кораблі різних типів, зокрема 50 надводних кораблів, із них 15 фрегатів та 35 корветів (Чирков, В. 2020).

Таким чином, російська федерація протягом майже усього періоду існування BLACKSEAFOR здійснювала заходи, спрямовані на підсилення військової присутності на Чорному та Азовсько-

му морях, мілітаризацію регіону, ініціювала акції тиску (російсько-український конфлікт навколо острова Тузла) та безпосередню збройну агресію (проти Грузії у 2008 р., проти України у 2014 р.), що, по суті, йшло всупереч завданням, що ставилися перед Чорноморською Групою військово-морського співробітництва.

У 2014 р., після початку російської агресії Україна безрезультатно намагалася поставити питання про виключення росії із BLACKSEAFOR. Було прийнято рішення про тимчасове «заморожування» Україною своєї участі у військово-морській компоненті BLACKSEAFOR до моменту припинення підтримки російської федерації дестабілізаційних процесів на сході України, а також звільнення тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополь (Українець, В. 2018, с. 68).

Де-факто BLACKSEAFOR припинила свою діяльність унаслідок нетривалого загострення російсько-турецьких відносин. У листопаді 2015 р. у відповідь на атаку з боку турецьких військово-повітряних сил на бомбардувальник Су-24 росія на невизначений час призупинила свою участь у діяльності BLACKSEAFOR (РФ через збитий СУ-24 виходить зі спільних навчань у Чорному морі. 2015). Одночасно Москва відкликала з Туреччини представника російського військово-морського флоту, який займався питаннями координації дій чорноморського флоту та турецьких військово-морських сил. Широкомасштабне вторгнення російської федерації в Україну поставило крапку в діяльності BLACKSEAFOR.

Варто зазначити, що згодом були здійснені спроби об'єднати зусилля чорноморських країн. Так, у 2016 р. Румунія виступила з ініціативою створення флотилії НАТО у Чорному морі, проте, ця ідея не знайшла підтримки, у першу чергу з боку Болгарії.

Після початку широкомасштабного вторгнення росії в Україну у лютому 2022 р. Туреччина закрила Чорноморські протоки для військових кораблів. Водночас наявність суттєвих загроз для судноплавства у Чорному морі сприяла посиленню співробітництва чорноморських країн, що входять до блоку НАТО. У січні 2024 р. Румунія, Болгарія і Туреччина підписали угоду про створення групи, що буде контролювати спільні операції із розмінування у їхніх територіальних водах у Чорному морі, а у липні 2024 р. розпочала проведення операцій із розмінування.

Висновки. Ініціативи Туреччини у сфері військово-морського співробітництва, зокрема

створення BLACKSEAFOR, у цілому, мало позитивні наслідки для безпеки Чорноморського регіону. Історичне значення BLACKSEAFOR полягає у тому, що вперше в історії Чорноморського регіону була здійснена спроба вирішити безпекові питання зусиллями самих чорноморських країн.

Водночас історія існування BLACKSEAFOR показала обмеженість подібних регіональних ініціатив за умов, коли одна з країн претендує на військове та політичне домінування в регіоні. Чорне море не перетворилося на зону стабільності, взаємодії та економічного розвитку. Від початку заснування на діяльність BLACKSEAFOR впливав той факт, що країни, які підписали Угоду про її створення, мали різні стратегічні цілі та бачення чорноморської політики. Крім того, сам формат BLACKSEAFOR був обмежений нетривалим періодом спільних навчань, кількістю ко-

рабельного складу та різнотипністю кораблів, що брали участь у навчаннях.

Основною причиною, що сприяла невдачі BLACKSEAFOR, Black Sea Harmony Operation та інших проєктів, стала агресивна політика російської федерації, яка розв'язала війну проти Грузії у 2008 р., а у 2014 р. – проти України.

Водночас участь у BLACKSEAFOR надала Україні можливість отримати унікальний досвід у сфері управління багатонаціональними силами, виконання різних завдань, і може розглядатися як один із кроків на шляху до інтеграції України в НАТО.

Відновлення співробітництва усіх чорноморських країн у форматі на кшталт BLACKSEAFOR у перспективі навряд чи буде можливим з огляду на те, що більшість країн Чорноморського регіону буде розглядати агресивну політику росії як екзистенційну загрозу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Aydin, M. (2009). Geographical blessing versus geopolitical curse: great power security agendas for the Black Sea region and a Turkish alternative. *Southeast European and Black Sea Studies*. Vol. 9, Issue 3, p. 271–285.
- Babaoglu, O. (2005). The Black Sea Basin: A New Axis in Global Maritime Security. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/black-sea-basin-new-axis-global-maritime-security> [дата зверн.: 26.08.2024].
- BLACKSEAFOR. URL: <https://www.mfa.gov.tr/blackseafor.en.mfa> [дата зверн.: 28.08.2024].
- Karadeniz, B. (2007). Security and stability architecture in the Black Sea. *Perceptions: Journal of International Affairs*. Vol. 12, Issue 2, p. 95–117.
- Kir, Ş. (2005). Maritime security in the Black Sea, BLACKSEAFOR and Black Sea Harmony Operation. *Security and stability in the Black Sea area: The V International scientific session. Bucharest, Romania, November, 21–22*. National Defence University “Carol I” Publishing House, p. 91–95.
- Özdamar, Ö. (2010). Security and military balance in the Black Sea region. *Southeast European and Black Sea Studies*. Vol. 10, Issue 3, p. 341–359.
- Shelest, H. (2016). What is the future for Navy cooperation in the Black Sea. *UA: Ukraine Analytica*. № 3 (5), p. 56–61.
- Shyshko, L. (2015). BLACKSEAFOR: an attempt at regional security cooperation. *Актуальні проблеми політики*. Вип. 55, с. 23–30.
- Богуцький, П. (2021). Військово-морське співробітництво України в Чорному морі та його вплив на забезпечення регіональної безпеки. *Наука і оборона*. № 4, с. 17–25.
- В ходе учений Blackseafor участники отработали сдерживание конфликтной ситуации. (2010). URL: https://www.rbc.ua/rus/news/v_hode_uchenyi_blackseafor_uchastniki_otrabotali_sderzhivanie_konfliktnoy_situatsii_19042010 [дата зверн.: 30.08.2024].
- Доктрина Військово-Морські Сили Збройних Сил України. (2021). URL: https://ivms.mil.gov.ua/wp-content/uploads/2021/12/doktryna_vijskovo-morski-syly-zbrojnyh-syl-ukrayiny.pdf [дата зверн.: 30.08.2024].
- Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки. (2003). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_205#Text [Дата зверн.: 30.08.2024].
- Про Вихід з угоди про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва: Закон України від 24.02.2023 р. № 2949-IX. (2023). *Відомості Верховної Ради України*. № 61, Ст. 197.

Озбай, Ф. (2011). Черноморський фактор в турецько-російських отношениях. *Actual problems of studying contemporary Turkey: Proceedings of the International Scientific Conference*. Nizhniy Novgorod – Istanbul, April, 21, с. 70–84.

Протокол між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил Турецької Республіки про співробітництво з питань обміну інформацією у рамках операції «Чорноморська гармонія». (2007). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_063#Text [дата зверн.: 21.08.2024].

РФ через збитий СУ-24 виходить зі спільних навчань у Чорному морі. (2015). URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/11/27/7041391/> [дата зверн.: 30.08.2024].

Статут Організації Чорноморського економічного співробітництва. (1999). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_009#Text [дата зверн.: 30.08.2024].

Угода про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва. (2003). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_151#Text [дата зверн.: 21.08.2024].

Українець, В. (2018). ВМС України та Чорноморські безпекові ініціативи та міжнародні місії. *Оцінки стратегічного середовища. Військово-морські сили України*, с. 68–72.

Чирков, В. (2020). Государственная программа вооружения – документ среднесрочного планирования технического переоснащения армии и флота. *Труды Крыловского государственного научного центра*. Т. 3, № 393, с. 113–119.

Шишкіна, В. (2006). Стан і перспективи військово-технічної співпраці між Україною і Туреччиною. Співпраця України і Туреччини в рамках BLACKSEAFOR. *Українсько-турецькі відносини: стан і перспективи розвитку : Матеріали міжнародної конференції*. Одеса, Україна, 26 травня. Одеса: РФНІСД, с. 60–74.

REFERENCES

Aydin, M. (2009). Geographical blessing versus geopolitical curse: great power security agendas for the Black Sea region and a Turkish alternative. *Southeast European and Black Sea Studies*. Vol. 9, Issue 3, p. 271–285. [in English].

Babaoglu, O. (2004). The Black Sea Basin: A New Axis in Global Maritime Security. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/black-sea-basin-new-axis-global-maritime-security> [Accessed: 26.08.2024]. [in English].

BLACKSEAFOR. URL: <https://www.mfa.gov.tr/blackseafor.en.mfa> [Accessed: 28.08.2024]. [in English].

Karadeniz, B. (2007). Security and stability architecture in the Black Sea. *Perceptions: Journal of International Affairs*. Vol. 12, Issue 2, p. 95–117. [in English].

Kir, Ş. (2005). Maritime security in the Black Sea, BLACKSEAFOR and Black Sea Harmony Operation. *Security and stability in the Black Sea area: The V International scientific session*. Bucharest, Romania, November, 21–22, 2005. Bucharest: National Defence University “Carol I” Publishing House, p. 91–95. [in English].

Özdamar, Ö. (2010). Security and military balance in the Black Sea region. *Southeast European and Black Sea Studies*. Vol. 10, Issue 3, p. 341–359. [in English].

Shelest, H. (2016). What is the future for Navy cooperation in the Black Sea. *UA: Ukraine Analytica*. № 3 (5), p. 56–61. [in English].

Shyshko, L. (2015). BLACKSEAFOR: an attempt at regional security cooperation. *Aktualni problemy polityky*. Vyp. 55, p. 23–30. [in English].

Bohutskyi, P. (2021). Viiskovo-morske spivrobitnytstvo Ukrainy v Chornomu mori ta yoho vplyv na zabezpechennia rehionalnoi bezpeky [Ukraine’s Naval Cooperation in the Black Sea and Its Impact on Ensuring Regional Security]. *Nauka i oborona*. № 4, s. 17–25. [in Ukrainian].

V khode ucheniy Blackseafor uchastnyky otrabotaly sderzhyvanie konfliktnoy situatsyy. (2010). [During Blackseafor’s Exercise, participants practiced deterring a conflict situation.] URL: https://www.rbc.ua/rus/news/v_hode_uchenyiy_blackseafor_uchastniki_otrabotali_sderzhivanie_konfliktnoy_situatsii_19042010 [Accessed: 30.08.2024]. [in Russian].

Doktryna Viiskovo-Morski Syly Zbroinykh Syl Ukrainy. (2021). [Doctrine Ukrainian Navy]. URL: https://ivms.mil.gov.ua/wp-content/uploads/2021/12/doktryna_vijskovo-morski-syly-zbrojnyh-syl-ukrayiny.pdf. [Accessed: 30.08.2024]. [in Ukrainian].

Dohovir mizh Ukrainoiu ta Rosiiskoju Federatsiieju pro spivrobitnytstvo u vykorystanni Azovskoho moria i Kerchenskoj protoky [Agreement between Ukraine and the Russian Federation on cooperation in the use of the Sea of Azov and the Kerch Strait]. (2023). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_205#Text [Accessed: 30.08.2024]. [in Ukrainian].

Pro Vykhid z uhody pro stvorennia Chornomorskoj Hrupy Viiskovo-Morskoho Spivrobitnytstva [On Withdrawal from the Agreement on the Establishment of the Black Sea Naval Cooperation Group]: Zakon Ukrainy vid 24.02.2023 r. № 2949-IX. (2023). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 61, art.197. [in Ukrainian].

Ozbaj, F. (2011). Chornomorskij faktor v turecko-rossijskih otnosheniyah [The Black Sea factor in Turkish-Russian relations]. *Actual problems of studying contemporary Turkey: Proceedings of the International Scientific Conference*. Nizhniy Novgorod – Istanbul, April 21, 2011, s. 70–84. [in Russian].

Protokol mizh Ministerstvom oborony Ukrainy ta Heneralnym shtabom Zbroinykh Syl Turetskoj Respubliki pro spivrobitnytstvo z pytan obminu informatsiieju u ramkakh operatsii “Chornomorska harmoniia” [Protocol between the Ministry of Defence of Ukraine and the General Staff of the Armed Forces of the Turkish Republic on cooperation in exchange of information within the framework of Operation “Black Sea Harmony”]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mu07077?an=2> [Accessed: 21.08.2024]. [in Ukrainian].

RF cherez zbytyi SU-24 vykhodyt zi spilnykh navchan u Chornomu mori. (2015). [Russia withdraws from joint exercises in the Black Sea due to downed SU-24]. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/11/27/7041391/> [Accessed: 30.08.2024]. [in Ukrainian].

Statut Orhanizatsii Chornomorskoho ekonomichnoho spivrobitnytstva. (1999). [Statute of the Organization of the Black Sea Economic Cooperation]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_009#Text [Accessed: 30.08.2024]. [in Ukrainian].

Uhoda pro stvorennia Chornomorskoj Hrupy Viiskovo-Morskoho Spivrobitnytstva. (2003). [Agreement on the establishment of the Black Sea Naval Cooperation Group]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_151#Text [Accessed: 21.08.2024]. [in Ukrainian].

Ukrainets, V. (2018). VMS Ukrainy ta Chornomorski bezpekovi initsiatyvy ta mizhnarodni misii [Ukrainian Navy and Black Sea security initiatives and international missions]. *Otsinky stratehichnoho seredovyscha. Viiskovo-morski syly Ukrainy*, s. 68–72. [in Ukrainian].

Chirkov, V. (2020). Gosudarstvennaya programma vooruzheniya – dokument srednesrochnogo planirovaniya tehničeskogo pereosnasheniya armii i flota [The State Armament Program is a document of medium-term planning for the technical re-equipment of the army and navy]. *Trudy Krylovskogo gosudarstvennogo nauchnogo centra*. Vol. 3, № 393, s. 113–119. [in Russian].

Shyshkina, V. (2006). Stan i perspektyvy viiskovo-tekhničnoi spivpratsi mizh Ukrainoiu i Turechchynoiu. Spivpratsia Ukrainy i Turechchyny v ramkakh BLACKSEAFOR [The state and prospects of military-technical cooperation between Ukraine and Turkey. Cooperation between Ukraine and Turkey within the framework of BLACKSEAFOR]. *Ukrainsko-turetski vidnosyny: stan i perspektyvy rozvytku: Materialy mizhnarodnoi konferentsii*. Odesa, Ukraina, 26 travnia 2006 r. Odesa: RFNISD, s. 60–74. [in Ukrainian].

Serhii KURDIUK

PhD

Scientific-Research Centre of the Armed Forces of Ukraine “State Oceanarium” of the Naval Institute of the National University “Odesa Maritime Academy”
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3165-4571>

Andrii BILIUHA

PhD

The National Defence University of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9071-4442>

Artem FYLYPENKO

Scientific-Research Centre of the Armed Forces of Ukraine “State Oceanarium” of the Naval Institute of the National University “Odesa Maritime Academy”
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8283-5313>

ACTIVITIES OF THE NAVAL COOPERATION BLACK SEA GROUP IN 2001–2014

The article highlights the activities of the Black Sea Naval Cooperation Task Group (BLACKSEAFOR). BLACKSEAFOR was one of the unique regional security initiatives that involved the cooperation of the naval forces of the countries of the Black Sea region. For 13 years, from 2001 to 2013, ships of the Ukrainian Navy participated in BLACKSEAFOR exercises, gaining valuable experience.

The article highlights the circumstances under which Turkey took the initiative to create BLACKSEAFOR. The end of the Cold war, collapse of the USSR in 1991 and the emergence of new independent states in the Black Sea region, created a situation in the early 1990s when the issue of regional security could be resolved directly by the coastal countries. BLACKSEAFOR establishment agreement was signed by Bulgaria, Georgia, Romania, Russian Federation, Turkey and Ukraine on 2 April 2001 in Istanbul. The main purpose of BLACKSEAFOR according to establishment agreement was further strengthening of friendship, good-neighbourly relations and mutual trust between the Black Sea states, as well as to strengthen peace and stability in the region by deepening cooperation and interaction between naval forces.

Despite certain achievements in the development of cooperation between naval forces and strengthening of trust between the states of the Black Sea region, the activities of BLACKSEAFOR were affected by the divergent foreign policy strategies of the participating countries. The decisive role was played by the aggressive policy of the Russian Federation, which chose a course to militarize the region and restore its influence in it. Russia's aggression against Georgia in 2008 and Ukraine in 2014 undermined the foundations on which BLACKSEAFOR was built and made it impossible to create a full-fledged structure that would bear responsibility for security in the Black Sea region from a strategic perspective.

Keywords: BLACKSEAFOR, Black Sea Harmony, Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine, Black Sea region, Turkey, Russian aggression, Russian-Georgian war, Russian-Ukrainian war.